

УДК 904(477.43-21Кам'янець-Подільський)

Петро Болтанюк,
магістр історії, науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

Валерій Мегей,
археолог

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПЛОЦІ ПОЛЬСЬКИЙ РИНОК, 3/2А М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

У статті подаються результати археологічних досліджень проведених в межах ділянки за адресою площа Польський ринок, 3/2А у Старому місті Кам'янця-Подільського. Подається історія забудови ділянки. Розглядається стратиграфічний зріз в межах ділянки дослідження.

Ключові слова: стратиграфія, житло XIV – XVII ст., кераміка, монети, будівля Трипілля.

У жовтні 2013 року Кам'янець-Подільською археологічною експедицією при ДП ОАСУ «Подільська археологія» Інституту археології НАН України (директор Б. С. Строцький) проводились археологічні дослідження за адресою площа Польський ринок, 3/2А. Розкопки проводились під керівництвом начальника експедиції В. П. Мегея. У дослідженнях прийняли участь науковий співробітник історичного музею-заповідника Петро Болтанюк, робітники Анатолій Богонос, Валентин Харчук та Володимир Богонос (Строцький, Мегей, Болтанюк 2014, с. 3). З метою вивчення стратиграфічного зрізу ділянки було закладено траншею розміром 2,0×7,0 м та здійснено дві прирізки до траншеї по 0,5×2,0 м. Загальна площа досліджуваної ділянки становила 16,0 м². Археологічні дослідження здійснювались у північній частині середринкової забудови у межах колись існуючого Ламаного провулку (рис. 1).

Досліджувана ділянка за умовною адресою Польський ринок 3/2-А становила у довоєнний час частину міської садиби за адресою Центральна площа, 44 й входила до забудови центральної частини Польського ринку, яка розміщувалась навколо Міської ратуші (Осетрова, Ківільша, Фенцур 2007, арк. 2).

Найдавніше на сьогодні зображення, яке дає нам можливість уявити стан історичної забудови міста в межах досліджуваної ділянки, є мідьорит Кипріяна Томашевича 1673-1679 рр. (рис. 2,1). На мідьориті, в районі досліджуваної ділянки, зображується житловий будинок орієнтований більшою стороною у напрямі північ-південь й має двосхилий дах.

Використовуючи реконструкцію О. А. Пламєницької (Пламєницька 2024, іл. 3.74) структури ділянок Польського ринку та атрибуцію їх власників за описом міста 1700 р. ми бачимо, що ділянка дослідження належала на останню третину XVII – початок XVIII ст. міщанину Куценку. В описі занотовано: «будинок і ґрунт, що до нього належать, спустошений, колись Куценка міщанина. На той час ніхто щодо нього не віддукувався; до нього ж відноситься завалений склеп» (Петров 2002, с. 294 та 316). Відповідно до цієї інформації ми можемо зробити висновок, що на кінець XVII – початок XVIII ст. будинок був поруйнований.

План міста Кам'янця 1773 р. показує, що дана ділянка входить до складу північного кварталу центральної частини ринку. На плані зображується споруда прямокутної форми, що більшою стороною витягнута за віссю північ-південь (рис. 2,2). Ймовірно, що існуюча споруда побудована на початку XVIII ст. на місці поруйнованої будівлі й була дерев'яною.

План Кам'янця-Подільського 1797 р. подає таку ж планову структуру досліджуваної ділянки, на якій розміщується прямокутна споруда з чотирихилим дахом (рис. 2,3).

На плані міста 1840 р. на досліджуваній ділянці зображується Г-подібна будівля, яка більшою стороною витягнута за напрямом північ-південь. Ділянка входить до садиби, яка пронумерована цифрою «566» (рис. 2,4). На плані ми також помічаємо, що північний бік середринкової забудови на схід від Ламаного провулку утворюють уже тільки дві садиби. Хоча за описом міста 1700 р. їх наховується п'ять.

Документальні свідчення, які стосуються ділянки досліджень, ми знаходимо за 1881 рік (Осетрова, Ківільша, Фенцур 2007, арк. 2-3). На той час, як вказує одне з креслень частини міста, ділянка входила до садиби яка належала Пауліні Антоновій Мороз, дружині відставного штабс-капітана.

Садиба була придбана її батьками з публічних торгів за борги. А креслення садиби, що датується 1881 р., показує на досліджуваній ділянці споруду позначену під літерою «а» як дерев'яну, яку передбачалося перебудувати у цегляну й використовувати під торгові лавки (рис. 3,1).

У 1920-х рр. будинок був націоналізований. Свідчення цього ми бачимо на викопіюванні плану міста Кам'янця-Подільського 1925 р. З заголовку плану ми дізнаємося, що садиба на той час була у власності Окружного місцевого господарства (рис. 3,2). Будівля на місці ділянки являла собою прямокутну споруду, яка розподілялась на десять окремих приміщень, вісім з яких мали дверний проріз з боку Ламаного провулку, три – мали вхід з боку садиби та одне приміщення мало вхід з північного боку Польського ринку. Креслення будинку показують, що він був одноповерховий з горищем та мав чотирихилий дах. Стіни будинку цегляні з дерев'яною стовповою конструкцією (остовом), яка скріплювала його. Фундамент будинку був лінійним без підвальних приміщень. Розмір будинку становив 4,8 (4,9)×20,9 м, його висота складала 4,65 м, а висота приміщення – 2,25 м (Строцень, Мегей, Болтанюк 2014, арк. 7). Окрім того на плані є повідомлення яке вказує, що «приміщення флігеля облаштовано під магазини».

План міста Кам'янця-Подільського 1935 року також показує існування на ділянці одноповерхової споруди, витягнутої за віссю північ-південь. Головним фасадом будинок розміщується вздовж провулку Ламаного (рис. 3,3). За часів Другої Світової війни видно будівля була поруйнована. Так, на плані 1948 року вона позначена як «руїни» (рис. 3,4).

Після Другої Світової війни будівля була розібрана, а її територія увійшла до складу міського скверу розбитого навколо Міської Ратуші. Про це ми дізнаємось з плану-проекту міста 1952 р. (Строцень, Мегей, Болтанюк 2014, арк. 7, фото 16).

Проведення археологічних розкопок в межах досліджуваної траншеї відкрило перед нами два стратиграфічні зрізи – південний та північний, які різнилися між собою.

Південний стратиграфічний зріз (рис. 4,1) показав, що материкова порода (суглинок) залягає на глибині 1,4–1,8 м від денної поверхні. До неї прилягав шар ґрунту бурого кольору, що відносився до часів Трипільської культури. Товща шару сягала від 0,74 м до 1,0 м. У шарі на глибині 1,1–1,2 м від денної поверхні в межах квадратів № 3 та № 4 було виявлено скупчення випаленої глиняної обмазки товщиною до 0,26 м. Це скупчення обмазки виявилось північно-східним кутом залишків житлової будівлі. В межах будівлі було виявлено кілька уламків посуду та кухоль трипільської культури. Кухоль теракотового кольору має тулуб біконічної форми з окресленим ребром, вінчик конічний прямий ледь відігнутий на зовні, денце ввігнуте до середини. На зовнішній поверхні вінчика та ребрі тулуба збереглися сліди розпису червоною фарбою у виді горизонтальних широких ліній (рис. 8,3). Висота кухля становить 12,0 см, діаметр денця складає 4,7 см, а діаметр його вінчика – 8,3 см. Також, виявлено два уламки горщиків, що мають вінчики відігнуті на зовні, а тулуб сферичної форми, товстостінні, розпис не зберігся (рис. 8;2,10). Їх діаметр становить 18,0 см та 20,0 см. Окрім того знайдено стінку посудини, яка ззовні розписана червоною та чорною фарбами у виді прямих паралельних та косих ліній (рис. 7,6).

Комплексне дослідження трипільського житла було проведено археологічною експедицією під керівництвом Дмитра Черновола та Сергія Теліженко у 2015 р. (Черновол, Теліженко 2015). Експедицією було закладено за 60,0 м на північ від будівлі Міської Ратуші розкоп розміром 8,4 м (Пн-Пд) на 6,7 м (Сх-Зх). В межах розкопу виявлено залишки будівлі, яка більшою стороною орієнтована з північного заходу на південний схід. Ширина площадки становила 4,5 м. На жаль довжини житла встановити не вдалося, так як в цьому місці споруда була поруйнована пізнішою міською забудовою. В довжину житло збереглося на 4,0 м. Загальна площа житла склала 16,0 м². За аналізом керамічних виробів дослідники віднесли хронологічно будівлю до етапу С I розвитку трипільської культури (Черновол, Теліженко 2015, арк. 3-6).

На глибині 0,76–1,2 м від денної поверхні окреслювався шар чорнозему товщиною 0,06-0,16 м (рис. 4,1). Шар являв собою, в межах можливого візуального обмеження, стерильний пласт у якому були відсутні археологічні матеріали. Видно він утворював природню поверхню півострова на якому виникло місто. Цікаво, що усі три нашарування (суглинок, Трипілля та чорнозем) утворювали різкий ухил в східному напрямі. Це дає змогу припустити, що в цій частині ділянки міста був перепад рельєфу місцевості який, не виключено, утворював яр.

На глибині 0,6–0,8 м від денної поверхні визначено шар темно-сірого кольору з вкрапленнями горілого дерева (рис. 4,1). Товщина шару коливалася від 0,1 м до 0,24 м. Шар був зрізаний у квадраті № 4. Виявлений речовий матеріал у даному шарі дає можливість датувати його в межах XIV–XVII ст. (Строцень, Мегей, Болтанюк 2014, арк. 9).

У межах 0,1–0,34 м від денної поверхні, по всій довжині південного зрізу траншеї, виділявся шар будівельного сміття. Товща цього шару коливалася в межах 0,36–0,72 м (рис. 4,1). Ймовірно, це залишки елементів конструкцій флігелю, який був розібраний у післявоєнний час.

Залишки кам'яного бутового фундаменту флігеля було простежено в межах стратиграфічного зрізу. Історичні дані та огляд залишків фундаменту дають можливість припустити, що він був закладений на початку XVIII ст. й використовувався до першої половини XX ст. Обстеження та обміри фундаменту дали змогу встановити, що за шириною зовнішній розмір будівлі мав 4,8 м, а внутрішній розмір будівлі становив не менше 3,5 м. Фундамент флігелю мурований із дрібного та середнього каміння на вапняному розчині. Виявлена на межі квадратів № 2 та № 3 п'ятка арочного склепіння дає можливість стверджувати, що фундамент не був суцільним а поєднував у собі конструктивно стрічковий фундамент який з'єднувався розподільними арочними склепіннями. Товщина стін фундаменту флігеля становила 0,8–1,0 м, а його висота сягала до 1,5 м. Основою для фундаменту споруди постав шар трипільської культури (Строценъ, Мегей, Болтанюк 2014, арк. 8).

У північному зрізі траншеї (рис. 4,2), в межах квадратів №№ 1–4, відкрито південний бік підвальної частини житлового будинку. Підвальна частина будинку розподілялась на дві камери – західну та східну (рис. 4,2). Між собою їх розподіляла перегородка яка утворювалась збереженим шаром Трипілья та материкової породи. Ширина цієї перегородки становила в максимально збережених місці 0,7 м. Видно ця перегородка слугувала основою для центральної несучої стіни будинку.

Західна камера мала ширину близько 5,2 м. Долівка підвальної частини камери розміщувалась на глибині 2,8–3,0 м від денної поверхні. Заповнення підземної частини житла являло собою ґрунт сірого та темно-сірого кольору з вкрапленнями горілого дерева, домішками вапняного розчину, середнього та дрібного каміння та шлаків. У нижній частині заповнення являло собою шар ґрунту коричневого кольору з кістками тварин та шар Трипілья. Шар коричневого кольору всього скоріш являє собою залишки струхлявілого дерева, що являло собою перекриття та стіни житла.

Стратиграфічний зріз показав також, що відносно лінії фундаменту XVIII ст. підвальна частина будинку заступає у західному напрямі за червону лінію не менш як на 2,5 м. Це може вказувати на певну відмінність топографії цієї частини міста в період XIV–XVII ст.

На глибині 0,7 м у цій камері простежено залишки поду печі. В межах цього шару та нижче було виявлено кілька уламків кахлів. Так на глибині 1,2–1,4 м було знайдено уламок мископодібної кахлі теракотового кольору (рис. 6,1). Кахля має циліндричної форми денце що плавно переходить у квадратної форми отвір з прямими вінцями, зовнішня поверхня оздоблена паралельними заглибленими лініями. Діаметр денця кахлі становить 11,0 см, її висота складає 14,0 см, а ширина отвору – 15,0×15,0 см. Кахлі такого типу є характерними для другої половини XV – першої половини XVI ст. (Колупаєва 2006, с. 77–79).

У цьому ж шарі виявлено уламок кахлі плиткової виповнюючої теракотового кольору (рис. 5,1). По краю кахля має вигнуту у перед рамку, яка оздоблена геометричним рельєфним орнаментом у виді заштрихованих трикутників. У центральній частині вона оздоблена восьмипелюстковою квіткою високого рельєфу. Подібні кахлі використовуються у XV–XVI ст. (Лащук 1993, с. 18–19).

На глибині 0,9–1,1 м, знайдено уламок лицьової увінчуючої кахлі (рис. 5,4). Кахля сіро-коричневого кольору, утворювала композицію у виді восьмипелюсткової рослини. Подібні кахлі характерні для XVI ст. Подібними кахлями оздоблювали верх печі (Колупаєва 2006, с. 85, 93). Її висота складає 9,3 см, ширина – 11,0 см, товщина – 0,9 см.

На цій же глибині виявлено стінку горщика. Зовнішня поверхня стінки оздоблена різноманітним орнаментом, що утворює єдину композицію (рис. 5,5). У верхній частині виділяються горизонтально заглиблені лінії, нижче них ряд нігтьових тиснень, тулуб оздоблено поперемінно вертикальними заглибленими лініями у поєднанні з «малинами» покритими коричневою поливою, а також прокресленими вертикальними лініями та вертикальним рядом підковоподібних тиснень й покритих зеленою поливою. Посуд такого типу є характерним переважно для XVII ст. (Чміль 2018, с. 336). У місті горщики з таким оздобленням траплялися уже в кількох місцях. Розвал горщика було виявлено на площі Польський ринок, 3/9–10. Подібний фрагмент горщика знайдено на території східної частини Північного бастиону Старого замку у 2007 р. (Болтанюк 2010, с. 29–30).

У межах західної камери було виявлено кілька фрагментів горщиків, які можна розділити на п'ять типів. Перший тип горщика має темно-коричневу поверхню, вінчик косий відігнутий на зовні, має бровку під накривку, шийка коротка, тулуб овоїдної форми, по плечики оздоблений прокресленим орнаментом у виді семи хвилястих ліній (рис. 8,1). Діаметр горщика складає 16,0 см. Посуд такої форми вінчику відноситься до XIV ст. (Терський 2006, с. 146, рис. 126).

Другий тип представлено двома фрагментами горщиків вінчик яких має овальну форму, відігнутий на зовні, тулуб овоїдної форми (рис. 2;8,9). Один з них оздоблений по вінчику пальцевими заглибинами. Діаметр горщиків становить 18,0 та 20,0 см. Такий тип горщиків датується часом XV – першою половиною XVI ст. (Старенький, Болтанюк, Левінзон 2018, с. 233).

Третій тип представляє фрагмент горщика вінчик якого має косий зріз, ледь відхилений на зовні, шийка коротка, плавно переходить в овоїдний тулуб (рис. 8,7). Діаметр горщика становить 16,0 см. Такий тип горщиків характерний для XIV–XV ст. (Болтанюк 2012, с. 214).

Четвертий тип є фрагментом горщика який має прямий вінчик відігнутий на зовні, шийка довга, тулуб овоїдної форми. По плечу горщик оздоблений двома горизонтальними заглибленими лініями (рис. 2,11). Діаметр горщика складає 16,0 см. Оздоблення посуду та форма характерні для XV ст. (Виногородська 1997, с. 137).

П'ятий тип представлено фрагментом горщика який має прямий витягнутий вінчик, округлий, утворює бровку з середини, шийка коротка, переходить в овоїдний тулуб (рис. 8,13). Зовнішня поверхня вінчика оздоблена заглибленою хвилястою лінією. По плечу виділяється ряд нігтьових тиснень, а нижче – заглиблені горизонтальні лінії. Посуд цього типу характерний для другої пол. XVI – початку XVII ст. (Uratowane skarby...2016, s. 47).

На глибині 1,9–2,1 м нами виявлено уламок сковороди-латки. Сковорода темно-коричневого кольору, тулуб циліндричної форми, вінчик овальної форми, є виїмка під накривку, внутрішня поверхня покрита зеленою поливою. Її висота становить 7,0 см, діаметр вінчика – 20,0 см, а товщина стінки – 0,7 см. Такого типу сковороди характерні для періоду XV–XVI ст. (Виногородська 1997, с. 133).

На глибині 0,9–1,2 м, в заповненні підвальної частини будівлі, виявлено також частину люльки (рис. 7,8). Вона теракотового кольору, верхня частина чашечки обламана, проте з віділеної частини видно, що вона мала циліндричну форму. Нижня частина чашечки сферична й оздоблена дванадцятьма заглибленими вертикальними лініями. Тулійка циліндричної форми, утворює в нижній частині чашечки гребінь, а у верхній частині має потовщення. Загальний розмір люльки становить 4,3 см, висота збереженої частини чашечки складає 2,9 см, а діаметр чашечки становить 2,5 см. За розробленою типологією люльок П.О. Нечитайла вона датується другою половиною XVII ст. (Нечитайло 2022, с. 54).

У західній частині на глибині 1,55 м виявлено мідну монету – солід, який ще називають Боратинкою (Зварич 1975, с. 24-25). Діаметр монети становить 1,4 см, а вага – 0,88 гр. На реверсі монети зображений вершник з шаблею, а навколо напис латиною: «SOLID MAG DUC LIT» (Солід Великого князівства Литовського) (рис. 7,7). Нажаль рік карбування монети та аверс затерті. Проте ми знаємо, що монети такого гатунку карбувались у період 1659-1668 рр.

Східна камера підвалу має долівку на глибині 2,3 м від денної поверхні. Заповнення камери утворюють нашарування ґрунту з слідами глини, горілого дерева і сірий ґрунт з наповненням каміння, глини й крапленими горілого дерева (рис. 4,2). Цікаво, що виявлений у межах заповнення археологічний матеріал відноситься до XVII ст. Так, на глибині 0,9-1,1 м виявлено уламок лицевої увінчуючої кахлі форма якої подібна до трипелюсткової рослини. Зовнішня сторона кахлі оздоблена заглибленим орнаментом у виді пятипелюсткової квітки й поверхня покрита зеленою поливою (рис. 5,2). Висота кахлі становить 5,1 см, ширина – 4,9 см, а товщина – 1,3 см. Кахлі такого типу є характерними для кінця XVI–XVII ст. (Виногородська 1997, с. 138).

На глибині 1,1–1,3 м знайдено плиткову лицеvu кахлю прямокутної форми поверхня якої пласка без орнаменту, частково покрита зеленою поливою (рис. 6,3). Ширина кахлі становить 12,5 см, довжина складає 20,0 см, а товщина – 7,7 см. Такий тип кахлів теж відноситься до XVII ст.

В межах східної камери на глибині 1,1 м виявлено уламок люльки. Люлька коричневого кольору, чашечка має тюльпаноподібну форму, також збереглася нижня частина тулійки яка в низу чашечки утворює гребінь. На з'єднанні гребеня з чашечкою люлька оздоблена накольчатим геометричним орнаментом, а у верхній частині чашечка оздоблена ромбовидним пелюстковим штампом, з боку на тулійці нанесено клеймо майстра (рис. 7,4). Клеймо подібне до тих, які простежуються на турецьких люльках виявлених в Старому місті. Висота чашечки становить 4,7 см, а її діаметр у верхній частині – 3,0 см. Хронологічно цю люльку можна віднести до останньої чверті XVII ст. (Нечитайло 2022, с. 39)

Поряд з цим в межах східної камери було виявлено кілька монет. Одна з них – півгріш Петра Мушута, молдавського господаря 1379–1392 рр. Ці монети карбувались у Сучаві за зразком червоноруських або руських півгрішів й мали розповсюдження до початку XV ст. на території

Молдови, Сербії, Валахії, Поділля, Польщі та Литви. Перші монети Петра Мушата відповідали ваговим показникам руських півгрошів Людовика Угорського та Владислава Ягайла з певною тенденцією до зниження ваги задля економії срібла (Огуй 2003). На лицевій частині монети зображена голова бика Тура з п'ятипроменевою зіркою у верху, трояндою та півмісяцем. На зворотній стороні – спрощений герб угорського анжуйського дому (рис. 7,5). Проте герб та написи на монеті збереглися слабко й майже не розрізняються. Монету виявлено на глибині 1,3 м. Її діаметр становить 1,7 см, а вага – 0,63 гр. На поверхні монети простежуються два невеликих отвори. Можна припустити, що монета використовувалась як прикраса або амулет.

Майже при самій долівці підвалу, на глибині 2,0 м, виявлено дві мідні монети – динари. Один з них карбувався за короля Казимира Ягелончика (1444-1492) (рис. 7,1), а інший – за короля Владислава III Варненчика (1434-1444) (рис. 7,2). Монети мають на лицьовому боці зображення корони, а на зворотній – орла.

На глибині 1,0-1,2 м виявлено також срібну монету Гіреїв XV ст. (рис. 7,3). Діаметр монети становить 1,2 см, а її вага – 0,6 гр. На лицевій стороні зображена тамга, а на звороті – напис.

Отже, проведені дослідження дають нам можливість зробити певні висновки. Згідно досліджень стратиграфічного зрізу материкова порода в межах площі Польський ринок залягає на глибині 1,4-1,8 м від денної поверхні. А рівень горизонту історичного Кам'янця залягає на глибині 0,8-1,2 м.

Культурний шар трипільської культури залягає на глибині 0,9-1,2 м, а його товща складає 0,74-1,1 м. У межах ділянки існувало житло трипільської культури етапу С I. Будівля була глинобитна та мала ширину до 4,5 м.

Послідуюча забудова ділянки відбулася у XIV ст. Всього скоріш, це була однокамерна будівля ширина якої становила в межах 5,5-6,0 м. Вона була витягнута у напрямі північ-південь. Західний фасад будівлі заступав за червону лінію Ламаного провулку не менш як на 2,5 м. Це вказує на певні відмінності у топографії цієї частини міста в період XIV-XVII ст.

На нашу думку, у другій половині XVI ст. будівля зазнала перебудови. З східного боку до неї був добудований ще один об'єм. Таким чином житловий будинок став двокамерним. У такому стані він видно проіснував до останньої чверті XVII ст. Вірогідно, що в часи підпорядкування Кам'янця Османській імперії, будинок зазнав руйнації і не відновлювався.

Третій етап забудови ділянки відноситься до початку XVIII ст. Саме в цей час було закладено кам'яний фундамент товщиною 0,9-1,0 м. Фундамент був закладений з використанням арок-розгрузочних склепінь, що впливало на економію каміння. Всього скоріш сама будівля була глинобитною з дерев'яним каркасом.

Плани XVIII ст. показують нам також, що дана ділянка була приєднана до сусідньої східної й утворює у цей час єдину садибу. Цей висновок підтверджує і план 1840 р. Ми бачимо, що північну лінію середмістя, на схід від Ламаного провулку, утворює тільки дві садиби. Хоча за описом міста 1700 р. їх нараховується в цій частині п'ять.

У період 1881-1884 років будівля була перебудована на цегляну й у такому виді проіснувала до середини XX ст.

Після руйнування в часи Другої Світової війни будівля у післявоєнний час була розібрана, а її територія увійшла до міського скверу розбитого навколо Міської ратуші.

У наш час на місці ділянки постав уже новий будинок – триповерховий з мезонінами. Але це уже інша історія...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Болтанюк, П. А. 2010. Тип керамічного посуду Кам'янця-Подільського XVII ст. В: *Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: збірник наукових праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару*. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. Івана Огієнка, с. 28-32.
- Болтанюк, П. А. 2012. Археологічна розвідка на ділянці по вулиці П'ятницькій, 10 в м. Кам'янці-Подільському. В: *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки*. – Т. 22, с. 206-220.
- Виноградська, Л. І. 1997. До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у XIV-XVIII ст. В: *Археологія* – № 2. Київ: ІА НАНУ, с. 129-140.

- Зварич, В. В. (автор-укладач). 1975. *Нумізматичний словник*. Львів: Видавництво при ЛДУ; об'єднання «Вища школа».
- Колупаєва, Агнія. 2006. *Українські кахлі XIV – початку XX ст. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть*. Львів: ІН НАН України.
- Лащук, Ю. П. 1993. *Українські кахлі IX–XIX ст.* Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі.
- Нечитайло, Павло. 2022. *Османська кав'ярня в Кам'янці-Подільському. Том I: Польові роботи, керамічний посуд, люльки*. Київ, Кам'янець-Подільський: Охоронна археологічна служба України.
- Огуй, Олександр. 2003. *Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць*. Режим доступу: <https://lib.in.ua/126697-stattia-bukovyna-u-skladi-moldovy-formuvannia-groshovoi-systemy-z-vidpovidnoiu-terminosystemoiu-1370-1470-ti-pp/> [Дата звернення 16.04.2025].
- Осетрова, Г. О., Ківільша, Г. Б., Фенцур, В. В. 2007. *Житловий будинок 18–19 ст. на Польському ринку 3/2 (довоєнна адреса – Центральна площа, 44). Історична довідка*. Фонди Кам'янець-Подільського національного заповідника «Кам'янець», Відділ документів, № 2432 (73/31).
- Пламеницька, О. А. 2024. *Civitas Camenecensis. Цивільна архітектура Кам'янця-Подільського в урбаністичному контексті. Теорія і практика дослідження та збереження: монографія*. Кам'янець-Подільський: Абетка.
- Петров, М. Б. 2002. *Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела)*. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА.
- Старенький, І. О., Болтанюк, П. А., Левінзон, Є. Ю. 2018. *Керамічний комплекс з гончарного горна середини XV– початку XVI ст. з Кам'янця-Подільського*. В: *Археологія і Давня історія України*. – Вип. 4 (29). Київ: ІА НАН України, с. 230-240.
- Строцький, Б. С., Мегей, В. П., Болтанюк, П. А. 2014. *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на території національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» на площі Польський ринок, 3/2-а м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області у 2013 році*. – Кам'янець-Подільський: ДП «Подільська археологія» НДЦ ОАСУ ІА НАНУ.
- Терський, С. В. 2006. *Лучеськ X–XV ст.: Монографія*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка».
- Черновол, Д. К., Теліженко, С. А. 2015. *Звіт за 2015 рік про роботу Дністровської комплексної експедиції на території в місті Кам'янець-Подільський на площі Польський ринок*. Київ: ІА НАНУ. Сектор археології Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.
- Чміль, Л. В. 2018. *Результати і перспективи дослідження технології виготовлення керамічного посуду Середньої Наддніпрянщини XVI–XVII ст.* В: *Археологія і Давня історія України*. – Вип. 4 (29). Київ: ІА НАН України, с. 323-341.
- Urutowane skarby podziemnego Lwowa. Katalog wystawy*. 2016. Lwów: Galicyjska Spółka Wydawnicza.

Petro Boltaniuk,
Master of History, Research Fellow,
Kamianets-Podilskiy State Historical Museum-Reserve

Valerii Mehei,
Archaeologist

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT 3/2A POLISH MARKET SQUARE, KAMIANETS-PODILSKYI

In October 2013, the archaeological expedition of the “Podilska Arkheolohiia” branch of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine conducted excavations in the city of Kamianets-Podilskiy at the address: 3/2A Polish Market Square. The objective of the research was to study the stratigraphic section within the boundaries of a historical urban estate located in the central part of the city, on the site of the former Laman Lane. Under the supervision of V. P. Mehei, a trench with an area of 16.0 m² was opened, which made it possible to examine the stratigraphy of the plot and uncover archaeological materials from the Trypillia culture and the 14th–17th centuries.

During the investigation, the remains of a Trypillian residential structure were discovered, along with the basement part of a 14th–17th-century dwelling and a stone foundation dated to the 18th to mid-20th centuries. The archaeological assemblage includes ceramic items from the Trypillia culture, as well as 14th–17th-century artifacts: glazed tiles, pottery, tobacco pipes, and coins – most notably, a Lithuanian solidus, a coin of the Crimean Giray dynasty, a half-grosz of Petru I Muşat, and 15th-century denarii. Architectural remains comprise basement chambers, furnace remnants, and segments of a stone foundation.

Based on historical sources, stratigraphy, and the archaeological material, four principal construction phases of the plot have been identified. The first, dated to the 14th century, involved the construction of a single-chamber dwelling. In the mid-16th century, a reconstruction added an eastern chamber. The third phase occurred in the early 18th century, when a clay-walled structure with a stone foundation and vaulted arches was built. Between 1881 and 1884, the building was reconstructed in brick and remained in this form until the mid-20th century.

The findings reflect changes in the historical topography of the central part of Kamianets-Podilskyi's Old Town from the time of the Trypillia culture through to the mid-20th century, as well as the material culture of urban dwellers in the 14th–17th centuries.

Keywords: stratigraphy, 14th–17th-century dwelling, ceramics, coins, Trypillian structure.

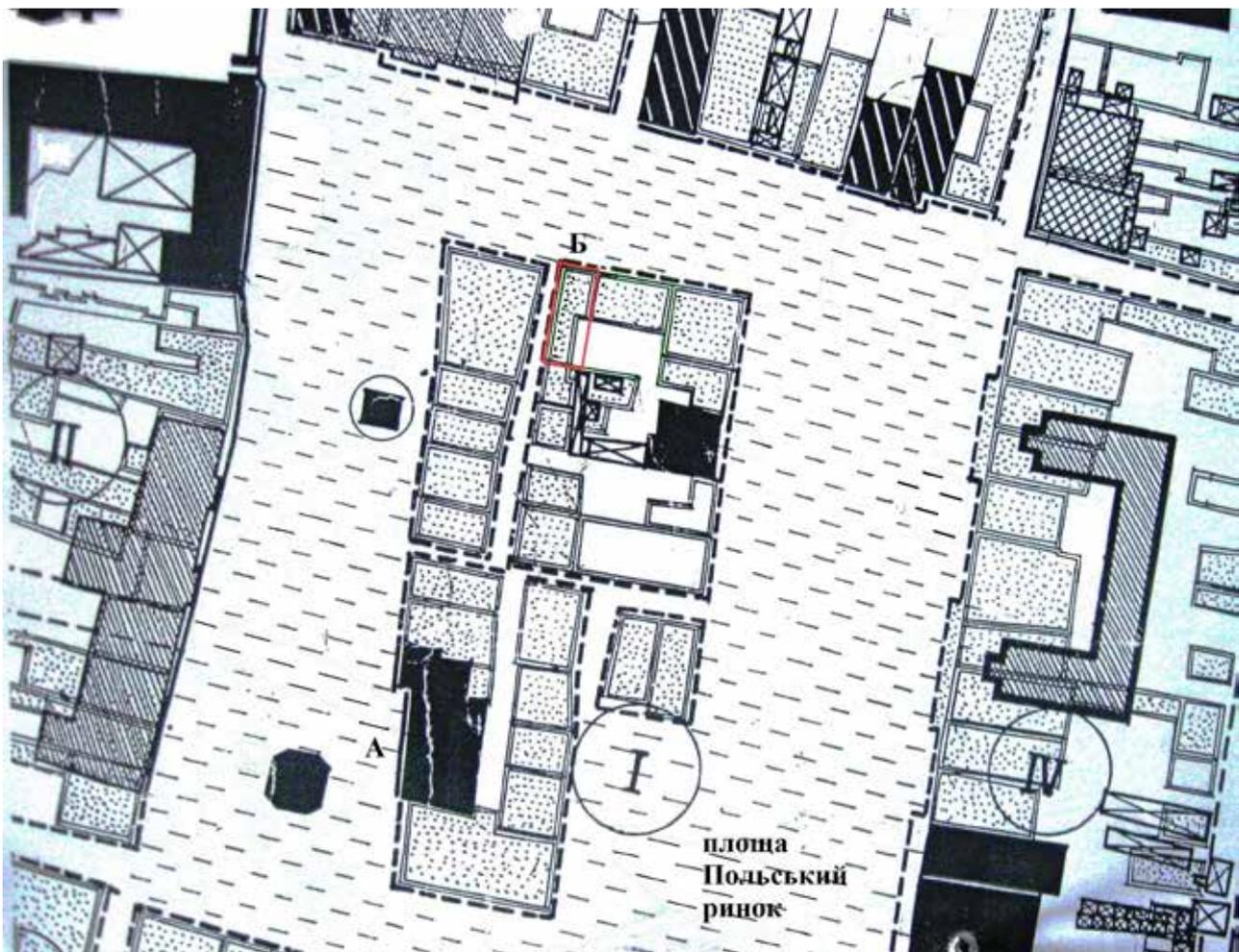

Рис. 1. Схема розташування досліджуваної ділянки:
 А – Міська ратуша; Б – територія досліджуваної ділянки

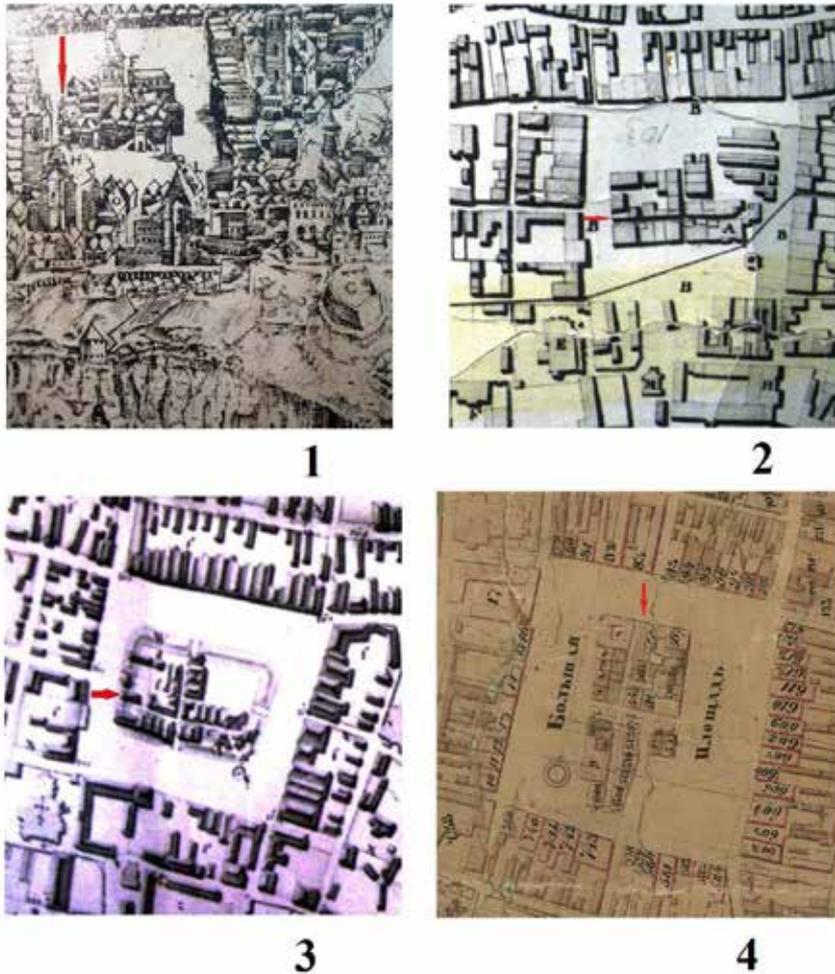

Рис. 2. Фрагменти планів м. Кам'янець-Подільський:
1 – 1673-1679 рр.;
2 – 1773 р.;
3 – 1797 р.;
4 – 1840 р.

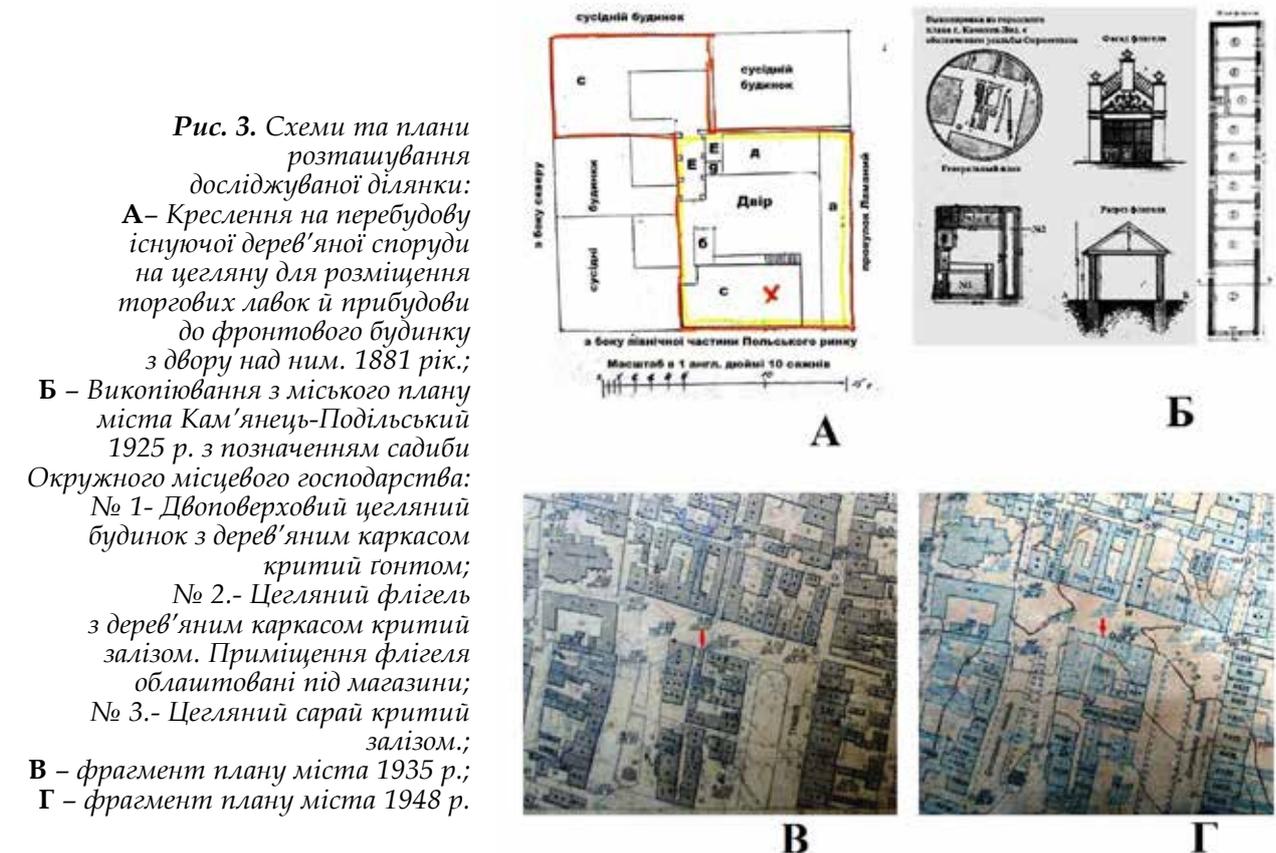

Рис. 3. Схеми та плани розташування досліджуваної ділянки:
А – Креслення на перебудову існуючої дерев'яної споруди на цегляну для розміщення торгових лавок й прибудови до фронтового будинку з двору над ним. 1881 рік.;
Б – Вкопіювання з міського плану міста Кам'янець-Подільський 1925 р. з позначенням садиби Окружного місцевого господарства:
№ 1- Двоповерховий цегляний будинок з дерев'яним каркасом критий гонтом;
№ 2.- Цегляний флігель з дерев'яним каркасом критий залізом. Приміщення флігеля облаштовані під магазини;
№ 3.- Цегляний сарай критий залізом.;
В – фрагмент плану міста 1935 р.;
Г – фрагмент плану міста 1948 р.

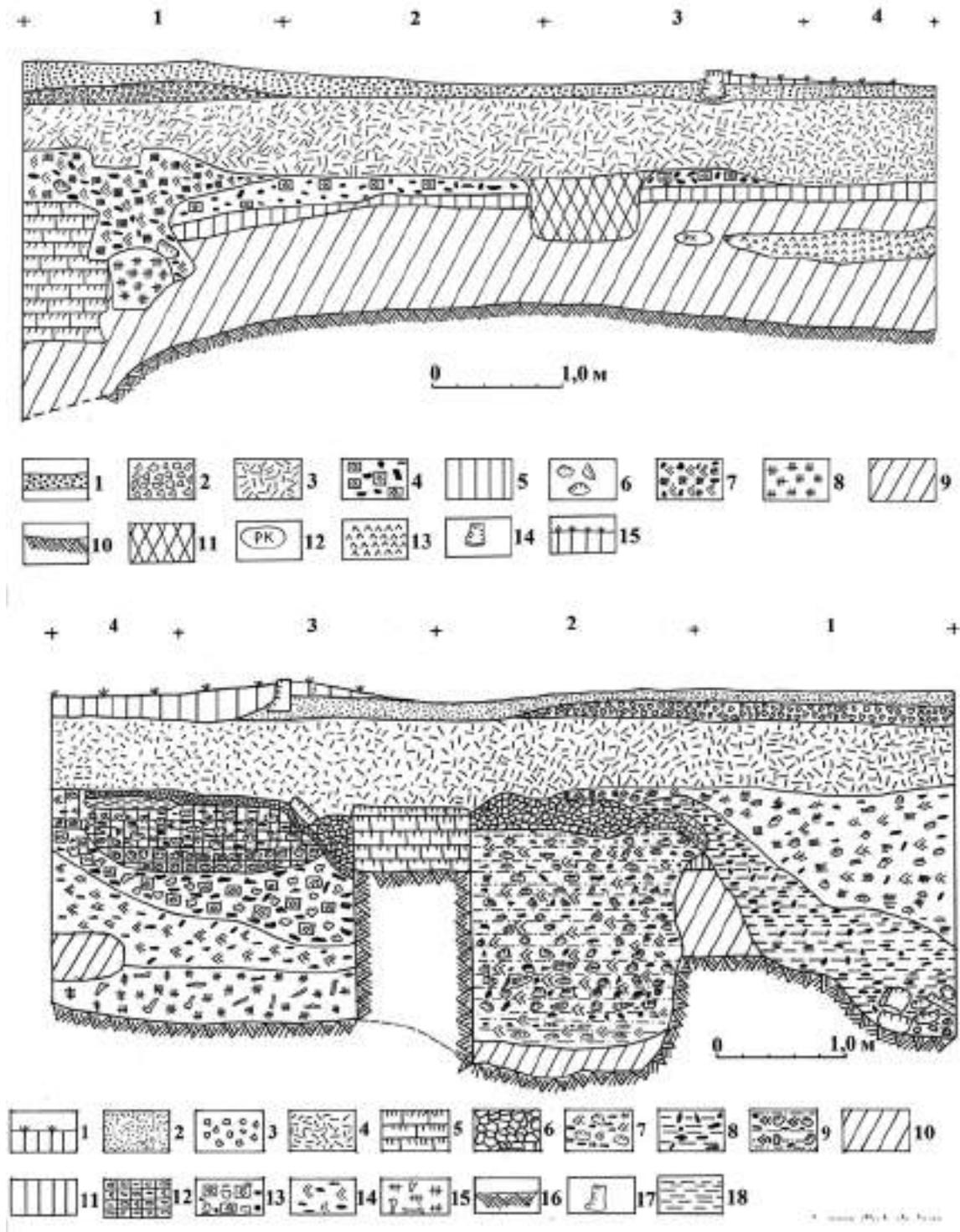

Рис. 4. Стратиграфічні зрізи траншеї:

4.1 – Південний зріз: 1 – шар мучки; 2 – щебінь; 3 – будівельне сміття; 4 – темно-сірий шар з вкрапленнями горілого дерева; 5 – чорнозем; 6 – каміння; 7 – сірий шар з вкрапленнями горілого дерева і вапна; 8 – шар коричневого ґрунту; 9 – шар Трипільської культури; 10 – Материкова порода (суглинок); 11 – заповнення траншеї; 12 – розвал кераміки; 13 – випалена глиняна обмазка житла; 14 – бордюр.

4.2 – Північний зріз: 1 – шар дерну; 2 – мучка; 3 – щебінь; 4 – будівельне сміття; 5 – кам'яний фундамент; 6 – залишки поду печі; 7 – сірий шар ґрунту з вкрапленнями горілого дерева, вапна та дрібноко каміння; 8 – шар ґрунту з слідами глини та горілого дерева; 9 – заповнення житла (ґрунт сірий, камінь, суглинок, вкраплення горілого дерева); 10 – шар Трипільської культури; 11 – чорнозем; 12 – сірий шар з вкрапленнями горілого дерева, вапняного розчину, каміння; 13 – темно-сірий шар з шлаками та вкрапленнями горілого дерева; 14 – сірий шар з вкрапленнями горілого дерева; 15 – шар ґрунту коричневого кольору; 16 – материк; 17 – бордюр; 18 – глина

Рис. 5. Знахідки з розкопу: 1, 4 – уламки кахлів XVI ст.; 3 – уламок кахлі XVII ст.; 4 – стінка горщика XVII ст.

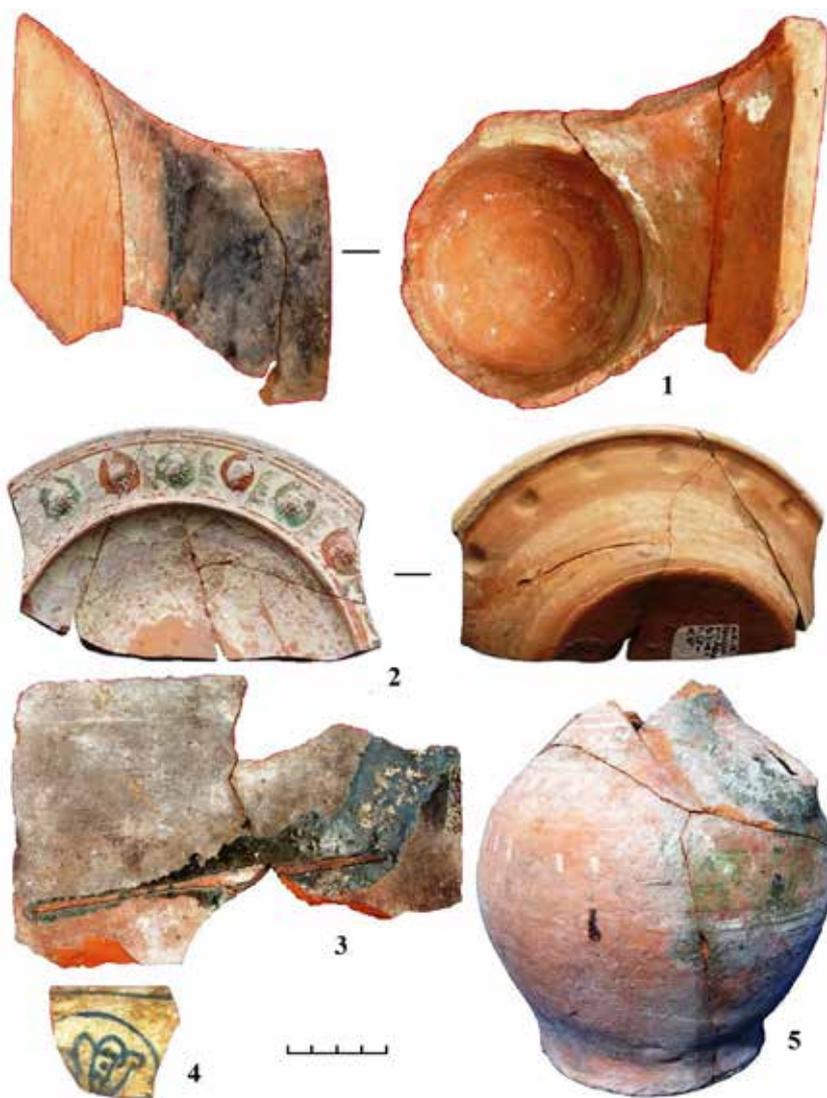

Рис. 6. Знахідки з розкопу:
1 – мископодібна кахля др. пол. XV – пер. пол. XVI ст.;
2 – частина тарілки XVII ст.;
3 – кахля XVII ст.;
4 – горщик-лійка др. пол. XVI – поч. XVII ст.; уламок посудини XVII ст.

Рис. 7. Знахідки з розкопу:
 1 – Динар Казимира Ягелончика (1444–1492);
 2 – Динар Владислава III Варненчика (1434–1444);
 3 – монета Гіреїв, XV ст.;
 5 – півгеріш Петра Мушата (1377–1391);
 6 – стінка посудини трипільської культури;
 7 – солід литовський 1659–1668 рр.;
 4, 8 – уламки люльок др. пол. XVII ст.

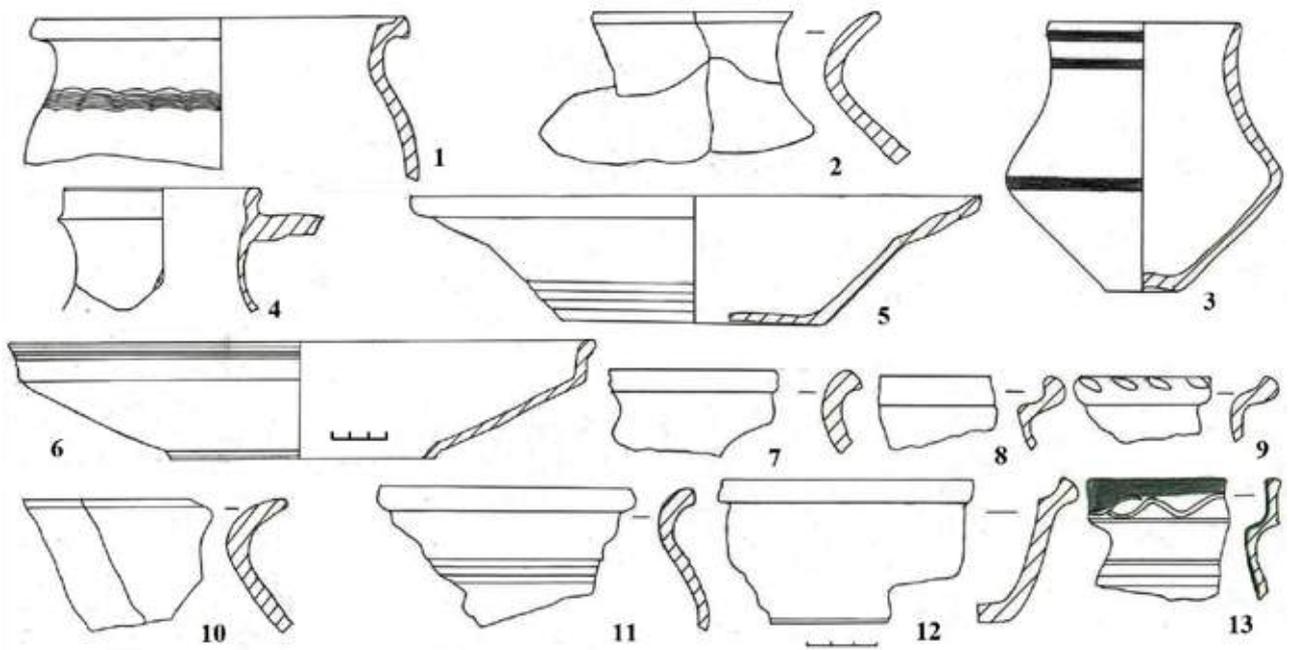
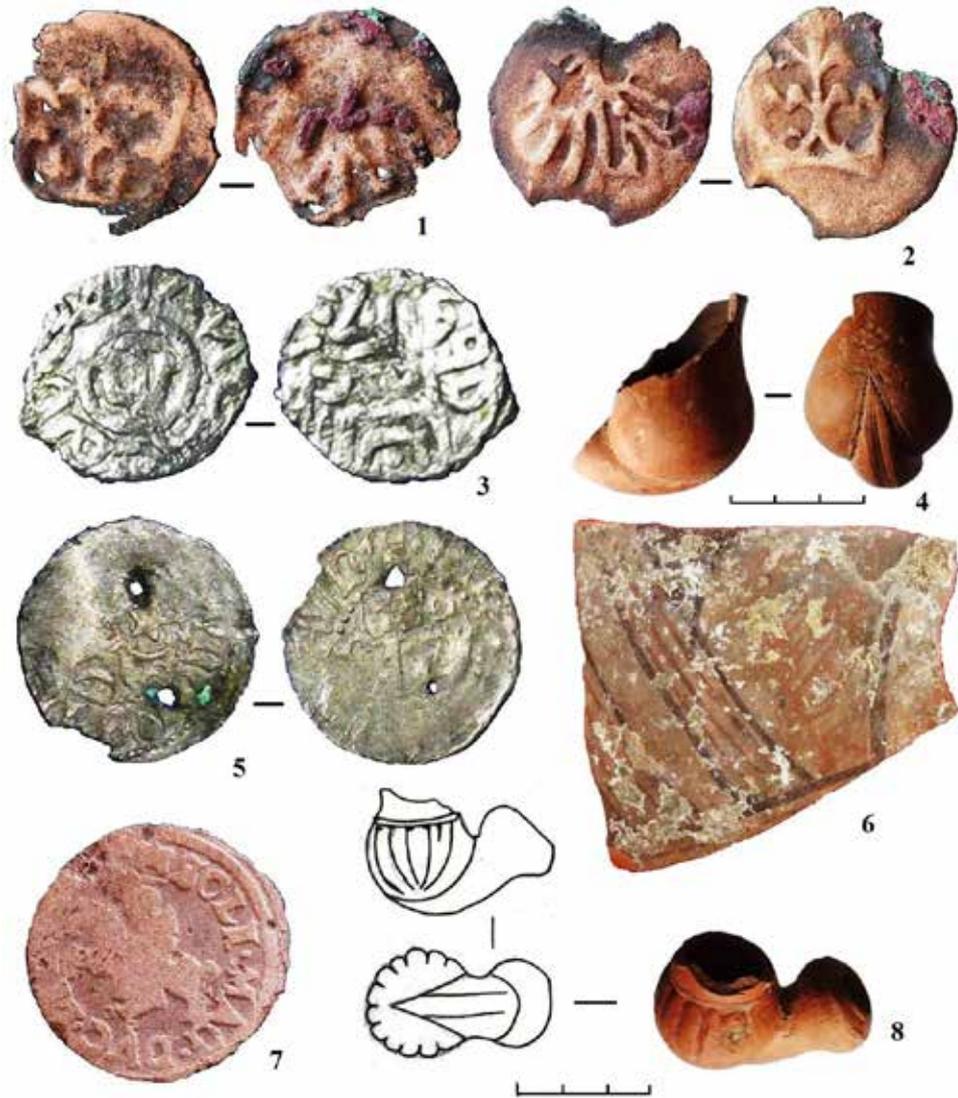

Рис. 8. Знахідки з розкопу: 1 – фрагмент горщика XIV ст.; 2, 10 – вінчики горщиків трипільської культури; 3 – куваль трипільської культури; 4 – вінчик глека XV–XVI ст.; 5, 6 – миски XVII ст.; 7, 8, 9, 11 – вінчики горщиків XV – пер. пол. XVI ст.; 13 – вінчик горщика XVI ст.